

Juhász Andrea

Kuncz Aladár hazatér Kolozsvárra

Egy személyes választás története, dilemmái¹

**„... az élet, az élete nem fordulatokból
és változásokból,
hanem inkább szakaszos
kicsúszásokból állt,
de nem végzetes lépésekből...”**

Tompa Andrea: Haza²

■ Kuncz Aladár Franciaországból kalandos úton hazajuttatott novellájának hőse, a tehetséges szobrász halálos ágyán a békét akarja a főművének tartogatott márványdarabból kifaragni. A *Nyugat* 1917-es évfolyamában megjelent alkotást Kuncz fogolyként írta;⁴ a francia állam a háború kitörésekor ugyanis internálta az országban tartózkodó ellenséges állampolgárokat/alattvalókat. Kuncz 1914 őszétől Noirmoutier, majd 1916-tól Île d’Yeu erődjében raboskodott. Ebben a tehetetlen, kiszolgáltatott és méltatlan helyzetben írta a novellát, amelyben egyszerre szólalt meg az elkeseredett békevágy, az, hogy legyen vége a háborúnak, a szorongató érzés, hogy ez még a beláthatatlan távolban van, valamint egyfajta nosztalgiával elegyített honvágy. Kuncznak ez az alkotása a századfordulón divatos művésznovella típusába sorolható: művész és műalkotás létrejöttének nehézségét, élet és alkotás ellentmondásos viszonyát is megszólaltatta benne. A főszereplő szobrász több műalkotás tervét vizionálja az ajándékba kapott faragatlan márványba, utolsóként a békét, a következőképpen: „Egy nagy arc lesz az egész, tündöklő, mint a napfény, és nyugodt, mint hullámtalan tenger... Benne lesz a béke egész áldása! Aki rá fog nézni, aratók dalát hallja majd, ragyogó napfényben megcsillog előtte dolgos kaszák fénye, a magas égben pacsirta énekel, zöld árkok mentén pipacs hajladozik, búzavirág illatozik... A felkelő nap lesz ez az arc, felnyíló szempillái alól a béke ígérete, áldása fog mosolyogni az emberekre.”⁵ Ez a művészi terv azt mutatja, a szobrász a békét szép arcként akarta ábrázolni, tehát figuratív alkotásban gondolkodott, ám azt egy elvont fogalom, a béke

szimbólumának szánta, amivel a századforduló jellegzetes művészi alkotásmódját választotta.

Néhány év elteltével, a ténylegesen bekövetkezett békéről is írt Kuncz egyik művében. Az 1923-ban megjelent *Megindult fa* című novella elbeszélője,⁶ egy férfi, aki a félig gyermek, félig vonzó, fiatal nőnek, Lillának esti sétájuk alatt Rabindranath Tagoréról beszél, azt magyarázza meg, hogy a sokoldalú indiai művész és bölcs miért indult el hazájából Európába: „Vége volt a háborúnak. Békére fegyverkeztek a testvérnemzetek. És a békéjük csak folytatása volt a háborúnak, de még rettenetesebb volt ennél, mert a gyűlölet oltárára most azt dobták föl, ami a legyőzötteknek még maradt: csecsemőiket, asszonyaikat, önérzetüket és becsületüket.”⁷ Ez a „gyilkos béke”⁸ indítja el a novellabeli férfi szerint Tagorét, hogy a nyugati világot megtanítsa saját, panteisztikus világképére, és ezzel szerezzen nyugalmat a Föld népének.

Az 1917-ben vágyott béke tehát megvalósulva épp nem a szobrász által vizionált értékeket, a munkát, a természeti idillt, az általános szépséget hozta el, hanem a gyöngék, a nők és a gyermekek áldozattá válását, továbbá az emberek megfosztását két fontos morális értéküktől: becsületüktől és önérzetüktől. Kuncz egyik műben sem a világpolitikai eseményről beszél, nem a gazdasági, társadalmi, politikai tényekről, azok értelmezéséről vagy egyéni életek fordulatairól. Ahogy más műveiben, úgy ebben a két novellában is az események érzelmi tartalmát és morális következményeit veti fel. Ez a két példa is mutatja: Kuncz irodalmi eszménye a Kosztolányi-féle „homo aestheticus”-éhoz állt közel.

Az I. világháborút lezáró trianoni békét és annak következményeit sokféle szempontból vizsgálta, vizsgálja a tudomány. Leírták és folyamatosan kutatják politikai, gazdasági, társadalmi következményeit, születtek elemzések nyelvi, kulturális, irodalmi hatásairól, továbbá visszatérő téma az is, miképpen befolyásolta az egyes ember életét ez a világpolitikai esemény. Az itt olvasható tanulmány is ilyesmire vállalkozik – arra keresi a választ, ho-

gyan hatott Kuncz Aladár életére, irodalmi működésére a röviden trianoni békének elnevezett, az I. világháborút lezáró békerendszer és következményei.

Egy alkotói pálya rekonstrukciójakor a kutatónak az is a feladata, hogy az életút döntési helyzeteit feltárja, a mögöttük lévő okokat, érveket, motivációkat megkeresse és megértse. A következőkben erre teszünk kísérletet.

Kuncz Aladár 1886-ban született, Kolozsváron nőtt fel, majd Budapesten élt, 1923-ban pedig visszaköltözött gyermekora városába, ahol a kisebbségi magyar irodalom egyik meghatározó szerkesztője, vezére lett.⁹ A 20-as évek elején tehát váratlanul irányt váltott. Azonban először a világháború mozdította ki az életutat a rendes menetéből. Pontosabb, ha úgy fogalmazunk, Kuncz számára – ahogy barátai, kortársai legtöbbszörében is – a 10-es évek nagy történelmi eseményeinek sora, a világháború, az 1918-as forradalom, a proletárdiktatúra és a békediktátum együttesen, bár más-más mértékben határozta meg a következő évtized kereteit. Ezeket tehát egymás után sorra véve kell vizsgálni ahhoz, hogy az életút hozzájuk kapcsolható lehetőségeit, választásait és irányváltásait rekonstruálhassuk.

A háború utáni legelső, *Feljegyzések* című írása¹⁰ egy 1914. augusztus eleji, párizsi jelenet felidézésével kezdődik: „Ott hagytam el a fényt, a nappalt és az életet, mikor a Boulevard Haussmann-i konzulátus erkélyéről lerebegtett egy fehér arcú, összetört emberke az épület előtt várakozó tömegnek egypár vigasztaló szót [...] Mikor ő [a konzul – J. A.] elment, mintha egész Magyarország eltűnt volna tőlünk végtelen messzeségbe... Egy olyan messzeségbe, hová csak az epekedés mesévé varázsló világitása tud elérni. Mi itt maradtunk e hűvös, fénytelen utca kövezetén, kidobva, elfelejtve, mint az útra kilökött moslák.”¹¹ A háború tehát Kuncz számára azzal kezdődött, hogy az ország, amelynek állampolgára volt, az Osztrák–Magyar Monarchia, magára hagyta az ellenségessé vált Párizs kellős közepén. A vallomásos, emlékező és elmélkedő szöveg egyértelműen fogalmaz: a világháború Kuncz addigi életének vetett véget, méghozzá drasztikusan. Legalábbis 1919 tavaszán, a fogság után így értelmezte saját sorsának ezt a megtörését a szerző. 1914 nyarán, amikor az általános mozgósítás után Franciaországban rekedt, és a meghosszabbított párizsi tartózkodási engedélyt nem kihasználva felszállt Németh Andorral és Soltész Gyulával az internáltakat szállító vonatra, még nem tudta, mekkora jelentőséggel bír ez az ottrekedés és vele a civil fogollyá válás. Németh Andor *Emlékirata* szerint mielőtt elindultak, még több lehetőségük volt, amiket komolyan mérlegeltek a tétlen párizsi napok alatt. Az egyik opció

az esetleges hazatérés, ami azzal is járhatott volna, hogy besorozzák őket a Monarchia hadseregébe, ehhez képest tűnt akkor jobb alternatívának az, ha vállalják az internálást.¹² A francia állam ráadásul azt lebegtette előttük, hogy az ellenséges alattvalókat semleges országokba engedik később.¹³ Ez hamis ígéret volt, ám még a francia hatóságok sem számoltak ekkor négy évig tartó, állóháborúvá merevedő, sok millió áldozattal járó, minden országot végsőkéig kizsigerelő harccal. 1914 nyarán volt tehát racionalitás abban, hogy Kuncz nem maradt tovább Párizsban azzal a céllal, hogy valamiképpen mégis hazajusson vagy egyéb kalandokra várjon, hanem elindult Párizsból az ismeretlen vidéki fogságba.

1914-gyel kapcsolatban feltehetjük még azt a kérdést is, hogy alakulhatott volna-e másképpen az a nyár „hősünk” számára. Kuncz a *Fekete kolostor* szövegében felidézte, hogy 1914 nyarán a kolozsvári családi látogatás és apjának tett ígérete ellenére, hitelből indult szeretett Franciaországába.¹⁴ Ha otthon marad, minden bizonynyal elvitték volna katonának, vagy esetleg valahogyan elkerülhette volna a behívást. Barátai közül többen megúszták a harcot – például Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza –, volt, aki könnyebben, volt, aki nehezebben (közismert például Ady Endre sorozásainak története). Kuncz testvérei is megjárták a frontot.¹⁵ Akárhogy is, a ténylegesen végigélt, majdnem öt évig tartó fogság, a megalázott, jogfosztott helyzet és a tétlenségre és bezártságra ítélt létezés a lövészárkok és a front felől nézve biztonságos kimaradást jelentett Kuncz számára a háborúból. Ezzel együtt, 1919 májusában egy megviselt, összetört ember érkezett Budapestre. Akkori érzéseiről így számolt be a fentebb már idézett, első írásban: „Vakít a fény, a nagyvárosi zaj szédít, és egy új világban találok magamat, mintha száz évekig aludtam volna. Nappal azzal foglalkozom, hogy remegő kézzel igyekszem volt életem fonálát az újhoz bogozni, az újhoz, melynek csak a csücske lóg ki a jövő zárva tartott gombolyagjából, éjjel azonban, ha csukott szemem mögött felépiül a bűvös álompanoráma, visszarepülnek a fogsági képek, letelepszene az álmok kertek fáira, és mozdulatlan, irigy szemmel figyelnek, mint várfalakon a baglyok, ha a hűvös este leereszkedik a várakokba...”¹⁶ Barátja, Laczkó Géza így emlékezett a háború előtti és utáni Kunczra: „1914-ben úgy ment el, mint a *Salome* Wilde-ja, s 1919-ben úgy jött meg, mint a *De profundis* Wilde-ja. 1914-ben elegáns, friss, vidám, előkelő úr volt. 1919-ben kinőtt ujjú kabátban, foszló kezelőjű ingben, gyűrötten, gondozatlanul, nikotintól sárga ujjakkal, tétozó járással érkezett... [...] »C'est un homme fini« –

gondoltam magamban, s ő ezt kiolvasta szememből. [...] Nem volt helye az életünkben, s ő sem találta ott helyét. Elköltözött. S újraépítette életét.¹⁷

Kuncz az 1918-as őszi forradalomból és az utána megalakuló köztársaság néhány hónapjából kimaradt, épp azokból az eseményekből, amelyek több közeli barátjának és a magyar progresszió képviselőinek a jövőjét változtatták meg, ám a proletárdiktatúra időszakának kellős közepébe megérkezett. Ő ugyan semmiféle politikai tevékenységet nem folytatott, mindössze egy balatoni, „regeneráló” nyaraláson vett részt, ami nyilvánvalóan a proletárhatalom szociális juttatásának volt a része. Ezt sem élvezte sokáig – pár nap után inkább nővérét látogatta meg Győrben.¹⁸ Ám ez is elég volt ahhoz, hogy ezután, egy fegyelmi eljárás végén elhelyezzék a VI. kerületi főgimnáziumból.¹⁹ A folytatás már nyilvánvalóan csak egy gyengébb iskola lehetett a magyart, latint és görögöt tanító Kuncz számára. Azonban, ha végigtekintünk barátai sorsán, láthatjuk, az ő pályájukban jóval nagyobb változás következett be: nem taníthatott tovább sokak mellett Laczkó Géza, Benedek Marcell, Dénes Lajos, Babits Mihály sem. Kuncz valójában csak kicsit rosszabb helyre került háború előtti iskolájánál, magánéletét pedig ugyanott folytatta: visszaköltözött a Szász Böske-féle Szappanyos panzióba.²⁰

Ha megpróbáljuk a mából rekonstruálni, milyen lehetett 1920-ban magyar értelmiséginek lenni, akkor azon túl, hogy a háború okozta törés mellé odatesszük a köztársaság és a proletárdiktatúra okozta gyors változásokat, valamint a trianoni béke traumatikus hatását, elsősorban azt kell figyelembe vennünk, hogy az új, önálló Magyarország polgárának az alapvetően megváltozott politikai kerettel kellett szembenéznie, azzal, hogy a korábbi állam, a Monarchia és vele a birodalmi berendezkedés szűnt meg körülötte. Az összeomlott soknemzetiségű, dualista királyság helyén csak egy kicsi, etnikailag majdnem homogén ország maradt, abban kellett ekkortól otthon éreznie magát. Kuncz számára nyilvánvalóan az volt természetes, hogy a Monarchiában több nemzet élt együtt, bár az is, hogy ez nehezen megoldható konfliktusokkal jár együtt. A század első másfél évtizedében ő és barátai egy felívelő korszakban érezték magukat, amelyben a nyugat-európai mintát követő modernizáció híveiként tevékenykedtek: Kuncz a tanármozgalomban a stratégiai ügynek vélt oktatás megújításáért dolgozott, a *Nyugat* köréhez tartozva pedig az irodalom autonómiájának szükségét sürgette. A nemzetiségi kérdéstről úgy vélték, a magyar királyság területén élő nemzetiségeknek joguk van valamilyen mértékű önrendelkezéshez, ám a

magyar államiság Kárpát-medencei hegemoniáját alapvetően megtörhetetlennek tartották. Számukra a századfordulón a XIX. század második felének hallatlan mértékű asszimilációja volt a minta – ennek a tendenciának folytatását várták a XX. században. Azt is tudták, hogy a Monarchia berendezkedését haladéktalanul és jelentős mértékben javítani, modernizálni kell. A korszak nagy vitái a választójog körül zajlottak, valamint folyamatosan jelen voltak az úgynevezett felekezeti ellentétek, az állam és egyház viszonyrendszerének konfliktusai, miközben jelentős gazdasági fejlődésen ment át a régió. Ezeket a folyamatokat törte meg a háború és az azt követő forradalmak, valamint a béke. A magyar intellektüelek a felívelő korszak után a korábbi szabadság helyett sokféle kényszer között találták magukat.

Kuncznak tehát a fogság öt éve után ebben az új világban kellett összekötöznie „élete elhagyott fonalait”. Tette, amit tudott: tanított, kritikákat, tanulmányokat publikált a *Nyugat*-ban. Új tevékenysége a fordítás volt: ezt a nyilvánvalóan keresetkiegészítésként üzött munkát a fogságban megerősödött francia nyelvismerete tette lehetővé, és valószínűleg a könyvkiadóknál elhelyezkedő barátai (Laczkó Géza, Benedek Marcell) révén jutott megbízásokhoz.²¹ 1923-ban azután részt vett az *Aurora* című lap szerkesztésében, ám az a negyedik szám után *Élet és Irodalom* címmel folytatódott az év végéig, Szabó Dezső kizárólagos szerkesztésében.

Kuncz háború utáni szépirodalmi alkotásaiban több új, a korábbiakra nem jellemző elem bukkant elő: ekkori novelláinak főszereplői – többnyire elbeszélői is egyben – magányos férfiak, jellemzően művészek, akik nem találják a helyüket. A cselekmények középpontjában általában a főhős hajdani, elmulasztott, be nem teljesedett szerelmével való találkozás áll. A férfi szembenéz a múltjából előbukkanó nővel, legtöbbször segít rajtuk, vagy csupán konstatálja, hogy a nő élete jól alakult. Saját maga egyfajta nosztalgikus állapotban mereng a múlton, a hajdan elmulasztott szerelmet nem sajnálja, sőt a be nem teljesedést tartja helyes döntésnek, a novella cselekményének jelenében pedig kívülálló marad. Miközben ezek az elbeszélései nem önéletrajzi írások, a főszereplő férfiak magányossága, periférikus helyzete, bizonytalansága, múltba révedése, a jelen idegensége minden bizonnyal szerzőjük számára is ismerős érzések voltak.

Milyen perspektívák álltak ekkor, a 20-as évek első felében Kuncz Aladár előtt Budapesten? Legkézenfekvőbb, hogy mindezeknek a tevékenységeknek a folytatása: tanítás és/vagy fordítás, szerkesztés, esetleg újságírás. Bátyja emlékiratából tudjuk, szeretett volna

a Nemzeti Múzeum könyvtárába kerülni, hogy régi tervét megvalósítsa, és megírja a világirodalom történetéről szóló művét, ám Hóman Bálint nem támogatta ebben.²² Ez az adat mutatja, Kuncznak az irodalomtörténet-írás irányában táplált ambíciója nagyon is megvolt, ennek korábbi jele a háború előtti, *Thököly a francia irodalomban* című tanulmánya vagy a kéziratban maradt tudománytörténeti pályamunkája, *A magyar irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta* című írása.²³ Azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a tanításból való kilépés nem hirtelen ötlet volt 1923-ban, hanem már korábban felmerült.

Amit végül Kuncz tett, az még a mából nézve is váratlan: Kolozsvárra cserélte Budapestet. 1923 húsvétján megérkezett nővérehez ünnepelni, és nem utazott vissza a szünet végén a fővárosba, hanem újságírói munkát vállalt Erdélyben, és belépett az *Ellenzék* című napilap szerkesztőségébe. Kuncz életének ez a legtitokzatosabb és nehezen megfeythető fordulata – amelyet mégis meg kell érteni, ha az életpálya egészét vizsgáljuk.

Bátyja is úgy érezte, önéletrajzában magyaráznia kell testvére döntését. Az ő megfeytését nevezhetjük klasszikus romantikus történetnek, amely szerint Kuncz Aladár életének ezen fordulata mögött egy szerelmi dráma állt. A jogász báty azt írta, Aladár ekkoriban eljegyzett egy fiatal nőt, ám ezt gyorsan megbánta, és kihátrált a közeledő esküvőből, az ügy lezárását pedig olyannyira nem vállalta, hogy ráhagyta a bátyjára.²⁴ Kuncz Ödön úgy vélte, nagy részben e nem kívánt házasság elől menekült öccse gyermekkoruk helyszínére. 1941-ben, Kuncz Aladár halálának tizedik évfordulóján Móricz Zsigmond közölt emlékezést róla az *Erdélyi Helikon*-ban. Móricz szomorú szerelmi történetet mesélt el írásában – amely két érzelmes, gyöngéd és jólelkű ember között zajlott, akik épp finomságuk miatt nem maradhattak együtt. A történet vége egy eljegyzés, amelyből a lány családjának túlzott jelenléte miatt a vőlegény, Kuncz egyszerűen kilépett, megszökött.²⁵ Ez nyilvánvalóan ugyanaz a történet, mint amit Kuncz Ödön is megörökített, csak az író tollán Kuncz életének ez az epizódja a móriczi próza többször megörökített nő–férfi viszonyának új darabjává vált, annak egy variációja, hogy két ember, még ha összeillő, és még ha szeretné is, akkor sem képes a közös boldogságra. Ennek a budapesti kudarcos eljegyzésnek van még egy forrása: Kuncz Aladár Szász Böskéhez írott levelei, amelyeket Jékely Zoltán publikált saját magyarázataival és kommentárjaival.²⁶ Ezek a levelek alátámasztják az itt idézett két másik forrást: Szász Böskének, akivel mély, de inkább baráti, mint szerelmi viszonyban volt (legalábbis

e levelek tartalma és hangneme szerint), Kuncz egyszerre próbálja az eljegyzési affér jelentőségét kisebbiteni, másrészt igyekszik megnyugtatni Böskét, hogy tisztességesen és hamar le fogja zárni az immár kínos esetet, ami a levelek tanúsága szerint 1924 elejére sikerült is.²⁷

Kuncz Ödön és Jékely Zoltán narratívái tehát a nő előli menekülést nevezték a döntő oknak abban, hogy Kuncz elhagyta Budapestet. Ugyanakkor mindketten kerestek más magyarázatot is: ideológiáit, illetve gazdaságát. Ödön azt írta, öccse humanizmusa nem bírta a fehérterror légkörét,²⁸ Jékely pedig a magyarországi nyomort és inflációt tartotta döntőnek abban, hogy Kuncz Erdélyben maradt.²⁹ Ugyanakkor mindezek meglehetősen távol állnak attól a kanonizált életúttörténettől, amely szerint a kisebbségi irodalom megszervezésének missziója vezette Kunczot Kolozsvárra.

Jóval valószínűbb, hogy több, különálló törekvés szerencsés találkozása kellett ahhoz, hogy Kuncz a húsvéti szünet után ne térjen vissza Budapestre. Ha eltekintünk az amúgy nyilván fontos házassági kálváriától, akkor is jelen volt hősünkben a változtatni akarás. A tanítás már nem vonzotta úgy, mint a háború előtt, az új fórum, az *Aurora* éppen Szabó Dezső kezébe került, Kolozsváron, az *Ellenzék*-nél azonban valószínűleg megörültek neki, szerződést, lehetőséget, állást kapott. Előzménynek vagy éppenséggel akár előkészületnek kell tekintenünk, hogy Kuncz 1922-ben meglehetősen intenzíven kezdett publikálni erdélyi lapokban. A háború utáni első kolozsvári látogatása, 1920 karácsonya után, 1921 elején a következőket írta Ferenczi Sárinak: ha kedve van, publikáljon a kolozsvári lapokban, ő szívesen továbbítja a műveket.³⁰ Kuncz saját írásai egy évvel később, 1922 őszén jelentek meg több erdélyi lapban párhuzamosan – mondhatni, megsorozta a kolozsvári sajtót. A *Keleti Újság*-ban szeptember 2-án jött egy novellája,³¹ majd szeptember 10-én Maurice Barrès-ről írt portréja,³² a lap irodalmi folyóiratában, a *Napkelet*-ben pedig *Expresszionizmus és dadaizmus* címmel az avantgárd két irányzatát mutatta be.³³ A *Pásztortűz* őszi számai a *Megindult fa* című novelláját,³⁴ a *Vita az irodalmi mecénásságról*³⁵ és a *Stendhal (Henri Beyle) reklámcikke önmagáról*³⁶ című esszéit közölte. Az *Ellenzék*-ben pedig szeptember 2-án jelent meg első cikke, még hozzá meglepő témáról, a japán kultúráról.³⁷ (Nyilván ez vezette el későbbi novellájának, az *Uraszima a halhatatlanok országában* címűnek a témájához.³⁸) Az első publikációk után ráadásul a *Pásztortűz*-ben és a *Keleti Újság*-ban is külön cikk adta tudtul,³⁹ hogy Kuncz ezután írásokkal fog jelentkezni, sőt, a *Pásztortűz* szerkesztője azt írta, a „most felvett kapcsolat állandósulni fog”.⁴⁰

A *Keleti Újság*ban a második írás, a Barrès-portré megjelenése után a főszerkesztő saját rovatában reflektált. Ignotus – aki nyár végétől karácsonyig vezette a szerkesztőséget – azt írta, Kuncz augusztusban volt a városban, az őszi megjelenéseket tehát ekkor szervezhette.⁴¹ Arról azonban, hogy a költözés már ekkor tervben volt-e, nem tudunk semmit. Önmagában az erdélyi sajtóban való megjelenésből nem következett volna a váltás, hiszen Laczkó Géza, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és többen mások is folyamatosan jelentek az erdélyi fórumokon.

Kuncz azonban otthagya a fővárost – Erdély fővárosáért. Budapesti barátai többféleképpen reagáltak. Laczkó Géza – akit hamar bevont az *Ellenzék* ügyeinek intézésébe –, miközben beszámolt a különböző honoráriumok állásáról, levelét azzal a vallomásszerű sóhajjal zárta, hogy „[b]izony hiányzol”.⁴² Kosztolányi 1923 nyarán kedvesen érdeklődött, hogy vajon mikor látják barátjukat, miközben arra kérte, segítsen megszervezni számára egy őszi erdélyi előadói körutat.⁴³ Babits Mihályt elsők között tájékoztatta Kuncz arról, hogy átvette az *Ellenzék Vasárnapi Mellékletének* szerkesztését. Azonnal meg is kérte, hogy rendszeresen küldjön műveket az erdélyi olvasók számára. A költő rövid válaszát a következő mondatokkal zárta: „[ö]rülök, hogy ezt az ügyet átvette! Fontos dolgot kitűnően fogsz csinálni.”⁴⁴ Babits bizalma, biztatása nyilvánvalóan épp a kellő megerősítés volt Kuncz számára 1923 őszén – ám, hogy az erdélyi anizs számára már sorssá válik, azt ekkor még nem tudhatta. Leveleiben többször épp arról írt, hogy vissza szeretne térni Budapestre. A korábban már idézett, Szász Böskének küldött levelek közül a valószínűsíthetően 1923 végén és 1924 elején keletkeztettekben Kuncz átmenetiként beszélt erdélyi tartózkodásáról, igaz, kissé úgy, mintha Böskét akarná biztosítani, hogy hamarosan visszatér hozzá Budapestre.⁴⁵ De jóval később, 1926-ban is előkerült a Magyarországra való visszaköltözés terve. Egy Hatvany Lajosnak címzett – Hunyady Sándorral közösen írt – levél végén Kuncz arról informálta a címzettet, hogy a következő évet minden bizonnyal Budapesten fogja tölteni.⁴⁶

Kuncz Kolozsvárra költözéséről gondolkodva meg kell még jegyezni azt is, hogy ez a döntés egyáltalán nem teljesen példa nélküli választás. 1919 után sokan távoztak Magyarországról. Egy részük kényszerből, politikai okok miatt volt kénytelen elhagyni az országot – közülük többen is Romániába indultak. De közismert, hogy Kós Károly, hátrahagyva a műegyetemi katedrát, hazament Erdélybe, és hazatért Kisbaconba Benedek Elek, a nagy

tekintélyű újságíró, hogy az új helyzetben az erdélyi magyaroknak csináljon lapot. Visszavonult birtokaira 1926-ban Bánffy Miklós is, aki 1921–1922-ben Magyarország külügyminisztere volt, és Magyarországról tért vissza 1922-ben szülővárosába Hunyady Sándor, hogy apjától, Bródy Sándortól távol írhasson.

1931 nyarán, Kuncz halála után az *Erdélyi Helikon* emlékszámot jelentetett meg,⁴⁷ amelyben az ismerősök, barátok a személyes veszteség feletti gyáson túl Kuncz romániai tevékenységével vetettek számot. A megrendült, fájdalmas emlékezések egyben a legendás szerkesztő kultuszának első dokumentumai is. Legtöbbjükben ugyanis Kuncz úgy jelent meg, mint aki hősiezen vállalta a kisebbségi létezését, és mint aki az életét tette fel a magyar irodalom erdélyi ügyeinek képviseletére. Az emlékszám nyitószövege Bánffy Miklósnak (Kisbán Miklós néven), az *Erdélyi Helikon* főszerkesztőjének az írása. Ebben a következő portrét rajzolja a halottról: „Valóban ritka ember volt. Dacára széles kultúrájának és rendkívüli képességének, hihetetlenül szerény. Nem kereste sohasem az egyéni érvényesülést, sem a maga hasznát, hanem egyedül a közérdeket nézte. Mindig új és új termékenyítő ideákat vetett föl és átadta másnak, hogy az hasznosítsa, hogy így mindenkinek része legyen abban a munkában, mely az erdélyi magyar irodalmat fölvirágoztatni hivatott. Bohém kedvessége, pajkos tréfálódzásai mögé is ez az állandó szívós akarat volt elbújtatva. Valóban ő volt az *Erdélyi Helikon*nak szellemi vezére, ki a háttérből úgyszólván láthatatlan szálakon vezette a mi működésünket.”⁴⁸ Ezután egy anekdotával világította meg Kuncz elhivatottságát és szerénységét: amikor a gróf felkérte őt az irodalmi folyóirat szerkesztői feladatainak ellátására és szembesítette a csekély fizetéssel, Kuncz büszkén vállalta, úgy reagált, hogy ez egyfajta prófétai munka, ami épp neki való.⁴⁹ Ez a történet Kunczot úgy jellemezte, mint aki az anyagi nehézségek ellenére vállalta az egyre több munkát az erdélyi irodalom ügyéért. A valóságban azonban Kuncz 1923-ban úgy maradt Kolozsváron, hogy fizetett szabadságra ment magyarországi tanári állásából. Ráadásul ez a státusza minden jel szerint haláláig megmaradt – azaz erdélyi újságírói munkáját abban az egzisztenciális biztonságban végezhetette, hogy a magyar állam biztosította számára tanári fizetését. Kunczot 1923-ban a Fáy András Gimnáziumba helyezték át. Az iskola évente megjelent értesítőiben ekkortól kezdődően 1931-ig minden évben szerepelt a tantestület tagjainak névsorában úgy, mint aki szabadságon van.⁵⁰ A fizetett szabadság nagy valószínűséggel a magyar állam valamilyen kisebbségi magyarságot segítő programjának keretében volt lehet-

séges. Erre utal Kuncz 1923. őszi, Szász Böskének írt levelének az a megjegyzése, hogy a szabadság ügyében az *Ellenzék* főszerkesztője, Grois László fog intézkedni.⁵¹ Amikor Bánffy kérésére 1929 nyarán elvállalta az *Erdélyi Helikon* szerkesztését, jó darabig megtartotta korábbi állását is az *Ellenzék*nél, és ezek mellett 1923 óta a *Pásztortűz* is folyósított számára valami csekély havi fizetést⁵² – tehát ekkor három, különböző szerkesztőségből származott jövedelme a magyarországi állami fizetés mellett. Kuncz erdélyi működése tehát egzisztenciális és anyagi értelemben nem volt áldozatvállalás.

Kuncz életpályájának 1923-ig tartó íve első pillantásra nem mutat különösebb ragaszkodást a gyermekkor helyszínéül szolgáló történelmi városhoz, ám ha jobban megvizsgáljuk, kiderül, hogy egész életében egyfajta bensőséges elköteleződéssel, szerető aggodalommal fordult felé. Háború előtti publikációi között található a *Kolozsvár és a kultúra* című írása, ami 1911-ben jelent meg a *Nyugatban*.⁵³ Ennek hangneme a szerető féltés: a szerző a város történelmi múltjából emelt ki néhány erőteljes epizódot, hogy megvilágítsa a jelennel való ellentétet: a jelentős múltbeli kultúrával rendelkező városban ma nincs semmi, amit fel lehet mutatni, csak a vásári mulatság és némi szegényteljes szervilizmus⁵⁴ – írja. Kuncz azonban megértő, és arra jut: „ennek a városnak joga volt szép és értékes múltjára egy jó nagyot aludni, s bizonyos az, hogy szétszórt s ma még tehetetlen kultúrereje egyszer csak felrezzenti álmából”.⁵⁵ Ez a fiatalkori publicisztikai szöveg több szempontból figyelemre méltó. Itt és most leginkább a városhoz való érzelmes viszony, az aggodalom és bizalom hangja miatt fontos, illetve nem kevésbé azért, mert a kultúráért aggódó hang már a későbbi kultúracsínálót előlegezi, továbbá mert a szerző felidézte benne azt a karácsonyi emlékét, amikor „egy szépséges, fehér arcú mágnásasszony járkált egyszerű fekete ruhában, kendővel a fején az apró szűk utcákban, s a kint járkáló, rongyos gyerekeket fogdosta össze, mindegyiknek úri karácsonyi ajándékokat: falovat, autót, cukrot s miegymást vásárolva”.⁵⁶ Ez a jelenet ismerős Kuncz olvasóinak: a Kolozsváron játszódó, *Felleg a város felett* című regény egyik utolsó epizódja szinte egy az egyben megegyezik ezzel a saját emlékekkel. E fiatalkori írásnak megvan a kézírata, ahol a cikk végén, a szerző aláírásaként az olvasható, hogy „Pór Tamás”.⁵⁷ Éppen így hívják a *Felleg a város felett* című regény első, kézíratos változatában a főhőst. Ezek az egyezések azt mutatják, hogy a regény gondolata vagy legalábbis egyes elemek már 1911-ben megszülettek Kuncz alkotói képzeletében. Ma már azt is tudjuk, hogy a regény első változatát a franciaországi fogságban írta.

A *Fekete kolostor* egyik meghatározó epizódja, amikor a fogság első évének végén Sarkadi bácsit kiengedik, és Kuncz kétségbeesetten magyarázza a nem éppen tiszta elméjű férfinak, hogy menjen el családjához Kolozsváron a Majális utcába, és „[m]esélje el majd otthon, hogyan élek, hol lakom, kik között vagyok. Mondja meg, hogy mindig Kolozsvárról álmodom.”⁵⁸ A *Fekete kolostor* azután beszámolt arról is, hogy Kuncz regényt kezd írni⁵⁹ – mint tudjuk, ez a Kolozsváron játszódó mű. A tétlenségre ítélt fogoly számára nemcsak értelmes elfoglaltság lehetett az alkotómunka, hanem a honvágy feldolgozásának egy módja is.

Az életmű fontos darabja a háború utáni első kolozsvári látogatásról szóló esszé. A *Nyugatban* megjelent szöveg elbeszélője a fogságból hazatért férfi, aki az öt év elzárás alatt oda vágyott, ahogy ő fogalmaz: „[a]z álmodozás köveiből építettem újra s az emlékezés aranyával, drágaköveivel díszíttem”.⁶⁰ Volt már szó arról, hogy az internáltság után Kunczot egy teljesen megváltozott világ fogadta, az ebből fakadó bizonytalanság pedig a háború utáni időszak egyik jellemzője. Fokozottan így volt ez Kolozsvárral kapcsolatban, hiszen a város Erdéllyel együtt ekkorra egy másik országhoz került; Kuncz joggal érezte úgy, hogy gyermekora helyszíne örökre elveszett. Az ebből fakadó szorongásokkal érkezett a városba, ahol azonban valami egészen mást élt át – az esszé ezt az átélést beszélt el. Az utazó végigjárta emlékeinek helyét, felkereste apja sírját a temetőben, sőt, látta, amint egy gyermekori ismerőse immár asszonyként ajándékokat oszt a szegény gyerekeknek, és mindezen élményei közben egyre erősödött az az érzése, hogy a város egyáltalán nem szűnt meg. Mert „[h]iába őrzik a Fellegvárat idegen katonák, hiába kenik erőszakkal idegen színek, idegen szavak mázát a városra. Kiolthatatlanul, leigázhatatlanul él itt a múlt, végtelen sok élet, akarat és ábránd összege, mely mindig visszatér és a természeti erők hajlíthatatlan szigorúságával érvényesíti jogát...”⁶¹

Jól látható, Kuncz ragaszkodó szeretettel fordult gyermekora városához. Minden biztonnyal azért, mert családja ott élt, mert életének abszolút középpontja, édesapja oda tartozott, és mert a világhoz való viszonyának alapjai ott szövődtek meg. Ahogy az összmagyar kultúráért, úgy Kolozsvár kultúrájáért is aggódott; úgy vélte, a megmaradás, a fejlődés alapvető eleme a kultúra. A *Karácsonyi látomások* című esszé bergsonista ismeretelméleti alapon megfogalmazott végkövetkeztetése – hogy tudniillik, a hely múltja nem szűnt meg, hanem éppenséggel erőteljesen hat a jelenben – is hozzájárulhatott ahhoz a döntéshez, amit 1923 tavaszán meghozott.

A Kolozsvárról szóló szövegeiben – láttuk – visszatérő motívum a karácsonykor ajándékot osztó asszony képe. Nem tudjuk, ez valódi élmény volt-e, ám az biztos, hogy Kuncz irodalmi motívummá tette. És ezzel eljutottunk az erdélyi fordulat egy újabb, lehetséges összetevőjéhez. A *Pásztortűz*ben, az első ottani publikációja után közölt portré azzal fejeződött be, hogy Kunczknak készülöben van egy Kolozsváron játszódó regénye.⁶² Ez az internált-ságban megkezdett alkotás, amit átdolgozott, és *Felleg a város felett* címen, az általa szerkesztett *Erdélyi Helikon*ban közölt folytatásokban, 1929–1930-ban.⁶³ A cselekmény alapvetően a világháború előtti társadalmi, politikai konfliktusok köré szerveződött. E Kolozsváron játszódó történetet szerzője elsősorban mindenképpen az akkori erdélyi magyar olvasóközönségnek szánta, amely a 20-as években fokozott érdeklődéssel fogadta az erdélyi múlt-ról vagy félmúlt-ról szóló szövegeket. Kolozsváron tehát Kuncz egyfelől ihlető környezetet, másfelől érdeklődő közönséget is remélhetett készülő művének.

Laczkó Géza azt írta barátjáról, hogy közösen határozták el, művészek, írók lesznek.⁶⁴ Kuncz az egyetem elvégzése után tanárként dolgozott, bár folyamatosan publikált kritikái, esszéi, tanulmányai mellett novellákat is. Lehetséges az is, hogy 1923 tavaszán az újságírói munkában a szépirová válás lehetőségének keretét ismerte fel, és a gyerekkori vágy megvalósítása miatt maradt Kolozsváron. Ráadásul nemcsak a folyamatos publikálási lehetőséget, sőt kényszerrel kapta ezzel az új állással, hanem olvasóközönséget is nevelhetett magának. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy Erdélyt Kuncz csupán ugródeszkának szánta, hogy onnan elrugaszkodva azután a teljes magyar irodalmi közvélemény elé lépjen, és igazi íróként térjen majd vissza Budapestre. Barátja, Hunyady Sándor épp ezt az utat járta be: első budapesti színdarabírói sikere (1929) után visszatért a fővárosba, ahonnan ugyan egy ideig küldött még írásokat Erdélybe, de írói munkássága ekkortól nem számított a kisebbségi irodalom teljesítményei közé.

Kuncz Aladár világháborús emlékiratának a megjelenése után pár hónappal, 1931 nyarán meghalt. A *Fekete kolostorral* sikerült a gyermekkori célt beteljesítenie, íróvá vált. Halálakor Magyarországon az újonnan felfedezett írók siratták, Erdélyben a kisebbségi magyar irodalmi élet egyik legfontosabb emberét, a szerkesztőt és kritikust gyászolták. Gaál Gábor szokatlanul kegyetlen nekrológját így kezdte: „[m]ost, hogy meghalt, hirtelen, 45 éves korában, egykori nagyobb ígéretek után, 7-8 évi erdélyi működéssel maga mögött, kiderül, hogy ez a 7-8 év életének az esszenciája”. A halál felől nézve az élet teleológussá, egyszerűvé, könnyen érthetővé válik. Azonban ha

a másik irányból próbáljuk megérteni ugyanazt az életet – ahogy ez a tanulmány próbálta –, akkor éppen a bizonytalanságai, lehetőségei, a többfelé irányuló lépései tűnnek elő. Előrehaladva „szakaszos kicsúsások” látszanak, azért is, mert nincsenek kitaposott utak, ahogy a mottóban idézett regény elbeszélője fogalmazott.⁶⁵ Kuncz élete is – a történelem nagy csapásai nyomán – ki-kicsúszott, ilyen a háborús internálás és az Erdélybe költözés is. Ám épp e kicsúsások azok az események, amelyek lehetővé tették a saját magának kitűzött cél megvalósítását, egy olyan pálya befutását, amelyik a vége felől nézve egyenes irányúnak, tudatosnak és eredményesnek látszott.

JEGYZETEK

- 1 A szerző a Magyar Művészeti Akadémia Ösztöndíjprogramjának ösztöndíjasa.
- 2 TOMPA Andrea: *Haza*. Bp., Jelenkor, 2020, 11.
- 3 KUNCZ Aladár: *Egy márványdarab* = Uő: *Egy márványdarab. Novellák, karcolatok, tárcák, jegyzetek, dráma*. Szerk. FILEP Tamás Gusztáv, VARGA Ágnes, Bp., Kolozsvár, OSZK, Kriterion, 2015, 80–89.
- 4 KUNCZ Aladár: *Egy márványdarab* = *Nyugat*, 1917, 18. sz., 473–480.
- 5 KUNCZ: *Egy márványdarab*. i. m. (2015), 88.
- 6 KUNCZ: *Megindult fa* = Uo., 124–128.
- 7 Uo., 126–127.
- 8 Uo., 127.
- 9 Az életrajz röviden: Kuncz Aladár Aradon született 1886-ban, innen ötéves korában Nagyváradra, két évvel később pedig Kolozsvárra költözött a család, ahol nyolc testvérével együtt felnőtt. Ezt a várost azután 1903-ban hagyta el, amikor megkezdte tanulmányait Budapesten, az Eötvös Collegiumban. Az egyetem elvégzése után a fővárosban kezdett dolgozni, a VI. kerületi állami főgimnázium tanára volt; gyermekkorának helyszínére, ahol a család egy része és az édesapa élt, a szünidőkben és nagyobb ünnepek alkalmával látogatott csupán. Az I. világháború alatt Franciaországban rekedt, ahol civil internált, fogoly volt. Budapestre fél évvel a háború vége után, 1919 tavaszán érkezett meg. Életét itt folytatta úgy, ahogy a háború előtt: tanított és írt, publikált esszéket, kritikákat, elbeszéléseket, fordításokat. Az ekkor keletkezett művekben néhol reflektált az országot ért változásokra, arra, hogy a háború és következményei alapvetően borították fel az életlehetőségeket, ám életmódja, munkája a korábbi változatlan folytatása volt. Egészen 1923 tavaszáig. Ekkor ugyanis a húsvéti ünnepekre elutazott a nővérehez Kolozsvárra, és nem tért vissza a fővárosba, hanem

- beállt újságírónak, szerkesztőnek a helyi, *Ellenzék* című napilaphoz. Rövidesen az erdélyi magyar irodalmi élet egyik meghatározó szereplője lett, a marosvécsi Helikon egyik alapítója, 1929-től az társaság irodalmi folyóiratának, az *Erdélyi Helikon*nak szerkesztője. 1931 tavaszán a világháborús fogságáról írott könyvének, a *Fekete kolostor*nak befejezése után beteg lett, és néhány hónap szenvedés után 1931 júniusában, a budapesti Herczog-klinikán nagyon fiatalon, negyvenöt évesen meghalt.
- 10 KUNCZ Aladár: *Feljegyzések* = KUNCZ: *i. m.* (2015), 177–181.
- 11 Uo., 177.
- 12 NÉMETH Andor: *Emlékiratok* = Uő: *A szélén behajtvá*. Szerk. RÉZ Pál, Bp., Magvető, 1973, 583.
- 13 Uo.
- 14 KUNCZ Aladár: *Fekete kolostor*. Szerk. JENEY Éva, Bp., Kolozsvár, OSZK, Kriterion, 2014, 298.
- 15 Uo., 132.
- 16 KUNCZ: *Feljegyzések. i. m.* (2015), 178.
- 17 LACZKÓ Géza: *A Dadi és a Kuncz* = *Erdélyi Helikon*, 1931, 7. sz., 523.
- 18 KUNCZ Ödön: *Életem*. Bp., ELTE Eötvös, 2017, 218.
- 19 Lásd erről KUNCZ Ö.: Uo.; POMOGÁTS Béla: *Kuncz Aladár*. Bp., Akadémiai, 1968, 66.
- 20 KUNCZ Ö.: Uo.
- 21 SASHEGYI Gábor: *Kuncz Aladár és a műfordítás* = „A nekifeszült mentő-akarat” *Kuncz Aladár-émlékkonferencia*. Szerk. BOKA László, BROK Bernadett, Bp., OSZK, MMA, 2019, 151–165.
- 22 KUNCZ Ö.: *i. m.* (2017), 234.
- 23 Lásd mindkét szöveget KUNCZ Aladár: *Monográfiák*. Szerk. BOKA László, RÓZSAFALVI Zsuzsanna, Bp., Kolozsvár, OSZK, Kriterion, 2017
- 24 KUNCZ Ö.: *i. m.* (2017), 234.
- 25 MÓRICZ Zsigmond: *Kuncz Aladár* = *Erdélyi Helikon*, 1941, 7. sz., 427–430.
- 26 JÉKELY Zoltán: *Kuncz Aladár hét levele* = Uő: *A Bárány Vére*. Bp., Szépirodalmi, 1981, 193–203.
- 27 Uo., 199–200.
- 28 KUNCZ Ö.: *i. m.* (2017), 234.
- 29 JÉKELY: *i. m.* (1981), 195.
- 30 KUNCZ Aladár *Levelek (1907–1931)*. Szerk. JANCSÓ ELEMÉRNÉ MÁTHÉ-SZABÓ Magda, Bukarest, Kriterion, 1982, 33.
- 31 KUNCZ Aladár: *Renata* = *Keleti Újság*, 1922. szeptember 2., 1–4.
- 32 KUNCZ Aladár: *Maurice Barrès* = *Keleti Újság*, 1922. szeptember 10., 2–4.
- 33 KUNCZ Aladár: *Expresszionizmus és dadaizmus* = *Napkelet*, 1922, 14–15. szám, 7–8.
- 34 KUNCZ Aladár: *Megindult fa* = *Pásztortűz*, 1922, 36. sz., 294–297.
- 35 KUNCZ Aladár: *Vita az irodalmi mecénásságról* = *Pásztortűz*, 1922, 44. sz. (II. köt.), 525–528.
- 36 KUNCZ Aladár: *Stendhal (Henri Beyle) reklámcikke önmagáról* = *Pásztortűz*, 1922, 46. sz. (II. köt.) 590–592.
- 37 KUNCZ Aladár: *A régi és az új Japán* = *Ellenzék*, 1922. szeptember 2., 9–10.
- 38 KUNCZ Aladár: *Uraszima a halhatatlanok országában* = KUNCZ: *i. m.* (2015), 131–141.
- 39 n. n.: *Hírek* = *Keleti Újság*, 1922. szeptember 2., 7.
- 40 TÖVISI Géza: *Kuncz Aladár* = *Pásztortűz*, 1922, 36. sz., 319.
- 41 I-s: *Mellesleg* = *Keleti Újság*, 1922. szeptember 10., 4.
- 42 KUNCZ: *i. m.* (1982), 40.
- 43 Uo., 38.
- 44 Uo., 39.
- 45 JÉKELY: *i. m.* (1981), 201.
- 46 KUNCZ: *i. m.* (1982), 89.
- 47 Ez volt az *Erdélyi Helikon*, 1931, 7. száma.
- 48 KISBÁN Miklós: *Kuncz Aladár* = *Erdélyi Helikon*, 1931, 7. sz., 497.
- 49 Uo., 497–498.
- 50 Lásd A Budapesti IX. kerületi Fáy András Főgimnázium értesítői 1923-tól 1931-ig.
- 51 JÉKELY Zoltán: *Kuncz Aladár hét levele* = Uő: *A Bárány Vére*. Bp., Szépirodalmi, 1981, 197.
- 52 Havi 1000 lejt.
- 53 KUNCZ Aladár: *Kolozsvár és a kultúra* = *Nyugat*, 1911, 2. sz., 213–215.
- 54 A publicisztika apropója az volt, hogy a kolozsvári egyetem 1910-ben díszdoktorrá választotta II. Vilmos császárt.
- 55 Uo., 215.
- 56 Uo., 214.
- 57 OSZK Kézirattár, Fond 399.
- 58 KUNCZ Aladár: *Fekete kolostor. i. m.* (2014), 160.
- 59 Uo., 257.
- 60 KUNCZ Aladár: *Karácsonyi látomások* = *Egy márványdarab. i. m.* (2015), 210.
- 61 Uo., 215.
- 62 TÖVISI Géza: *Kuncz Aladár* = *Pásztortűz*, 1922, 36. sz., 319.
- 63 A regény keletkezéséről lásd JUHÁSZ Andrea: *Regénytriológia töredékekben. A Felleg a város felett szövegváltozatai, keletkezése és jelentésrétegei* = KUNCZ Aladár: *Felleg a város felett*. Szerk. JUHÁSZ Andrea, Bp., Kolozsvár, OSZK, Kriterion, 2016, 5–28.
- 64 LACZKÓ Géza: *A Dadi és a Kuncz* = *Erdélyi Helikon*, 1931, 7. sz., 521.
- 65 Lásd a 2. jegyzetet.